

ZMIANY GRANIC DOLNEGO ŚLĄSKA W CZASIE I W PRZESTRZENI

Położony w południowo-zachodniej części Polski Dolny Śląsk pod względem warunków środowiska jest jednym z najbardziej zróżnicowanych regionów w naszym kraju. Wprawdzie człowiek od kilkuset lat wywiera tu wielką presję na przyrodę i wskutek swej działalności znacznie ją przekształcił, to jednak – obok terenów zdegradowanych – na Dolnym Śląsku nie brakuje obszarów cennych przyrodniczo. Generalnie jednak środowisko jest silnie zmienione, co uzasadnia przywiązywanie szczególnej wagi do ochrony zachowanego jeszcze dziedzictwa przyrodniczego. Skuteczność tej ochrony zależy jednak w dużym stopniu od zrozumienia jej potrzeby przez społeczeństwo zamieszkujące ziemię dolnośląską. To zrozumienie z kolei – jak się wydaje – można osiągnąć wówczas, gdy znajomość przyrodniczych walorów i ich rangi w skali Śląska, Polski czy Europy stanie się częścią regionalnej tożsamości. Wymaga to jednak szerszego upowszechniania wiedzy o środowisku przyrodniczym Dolnego Śląska.

Opisując dolnośląską przyrodę, trzeba się jednak zmierzyć z dwoma zasadniczymi problemami. Pierwszy z nich to fakt, że czynnikiem sprawczym dla wykształcenia się i ewolucji Dolnego Śląska były nie tyle cechy środowiska przyrodniczego, co czynniki antropogeniczne. Dlatego granice Dolnego Śląska (których jednoznaczne określenie też napotyka problemy, o czym za chwilę) nie pokrywają się z wydzieleniami regionów wyodrębnianych na podstawie kryteriów przyrodniczych. Zresztą tak jak nie istnieje uniwersalna kategoria regionu geograficznego, tak również regionalizacje stosowane przez przyrodników różnych specjalności nie są tożsame. Z tej przyczyny zamykanie opisu wszystkich komponentów środowiska w jednakowych, sztywno ustalonych granicach mogłoby okazać się nielogiczne i negatywnie wpłynąć na merytoryczną (a także praktyczną) wartość monografii. W tej sytuacji najrozsądniejszym wyjściem wydaje się potraktowanie Dolnego Śląska jako terenu, będącego zasadniczym przedmiotem opracowania, z pozostawieniem możliwości pewnego wykraczania poza jego obszar, tam gdzie jest to niezbędne dla uzyskania pełnego obrazu poszczególnych komponentów środowiska.

Drugi problem, to niejednoznaczność pojęcia „Dolny Śląsk”. Od 1999 r. istnieje wprawdzie województwo dolnośląskie, jednak utożsamianie jego granic z granicami Dolnego Śląska nie jest wcale oczywiste. Podział administracyjny kraju łatwo bowiem zmienić odpowiednim aktem prawnym, co nie oznacza jednak, że do decyzji urzędników dostosuje się tożsamość regionalna mieszkańców. Zresztą nawet gdyby przyjąć, że zasięg Dolnego Śląska wyznaczają granice woje-

wództw, to wystarczy przyrzeć się kolejnym czterem podziałom administracyjnym obowiązującym w Polsce po II wojnie światowej (z lat 1946, 1950, 1975 i 1999), by przekonać się, że w każdym z nich zasięg województw kojarzony z terenem Dolnego Śląska był nieco inny.

Śląsk jako region historyczny

Na wstępie wypada zdefiniować czym jest w ogóle Dolny Śląsk. Jest to kraina historyczna, a ściślej część rozległej krainy historycznej, jaką jest Śląsk, będący ważnym terytorialnie ogniwem Polski – zarówno w początkach jej państwowości za pierwszych Piastów, jak i obecnie. J. Topolski (cyt. za Kocińskim 1994) określił region historyczny jako „terytorium, które jako pewna całość może wylegitymować się odrębnymi dziejami”. Już z tej bardzo ogólnej definicji można wnosić, że skoro o wydzieleniu regionu decyduje odrębność dziejowa, to na jego kształtowanie się wpływ ma przede wszystkim działalność człowieka, natomiast cechy środowiska mogą odgrywać rolę o tyle, o ile determinują sposób zagospodarowania określonego obszaru. Trzeba też zauważyć, że tempo przemian przestrzeni kulturowej jest nieporównanie większe niż przekształcenia dokonujące się w środowisku przyrodniczym. O ile bowiem wielkoskalowe przemiany środowiska dokonują się w geologicznej skali czasu, to antroposfera może przejść zasadniczą przemianę w ciągu kilkuset czy nawet kilkudziesięciu lat. Dlatego o ile regiony geograficzne, wydzielane na podstawie jednorodności środowiska, w historii ludzkości można traktować jako stabilne, to region historyczny jest jednostką o charakterze dynamicznym – na przestrzeni dziejów taki region może zmieniać swój zasięg, strukturę wewnętrzną, a nawet przejść całkowicie do historii, w skrajnym przypadku bardzo gwałtownie (np. Prusy Wschodnie, które przestały istnieć w momencie podziału między Polskę a Związek Sowiecki w 1945 r.).

R. Pysiewicz-Jędrusik (1998) wymienia trzy główne czynniki decydujące o tworzeniu się regionów historycznych: stosunki etniczne, podział polityczny i administrację kościelną. Z pewnością wszystkie te czynniki odgrywały istotną rolę w kształtowaniu się Śląska jako regionu, jednak wydaje się, że nie mniej istotne były podziały terytorialne administracji państwowej oraz powiązania ekonomiczne – zarówno wewnętrzne, jak również z regionami ościennymi.

Choć – jak już zostało powiedziane – Śląsk jako region ukształtowany został przez człowieka, to u podstaw jego zaistnienia jako odrębnej jednostki terytorialnej leżał czynnik środowiskowy. Śląsk bowiem powstał ze scalenia terenów położonych w dorzeczu górnej i środkowej Odry, zamieszkanych we wczesnym średniowieczu przez liczne plemiona słowiańskie. Pod tym względem Śląsk nie był zresztą wyjątkiem – zasięg dorzeczy głównych rzek decydująco wpłynął na wyodrębnienie się wszystkich głównych dzielnic Polski (Piskozub 1987).

Integracja ziem nadodrzańskich została niejako narzucona z zewnątrz. Plemiona zamieszkujące dorzecze Odry same nie stworzyły bowiem żadnej nadrzędnej organizacji, natomiast zamieszkane przez nie tereny około roku 990 weszły w skład monarchii Mieszka I (Czapliński 2002). Wkrótce potem ziemie śląskie po raz pierwszy wyodrębniono jako wspólny region (choć nie użyto w tym momencie nazwy „Śląsk”). Stało się to w roku 1000, kiedy to w ramach tworzenia polskiej administracji kościelnej powstała diecezja wrocławska, obejmująca tereny w dorzeczu górnej i środkowej Odry. Fakt ten stanowi zarazem pierwszą historyczną wzmiankę o Wrocławiu, który w ten sposób od początku procesów integrujących region śląski pełnił rolę jego stolicy. Na gruncie władzy świeckiej Śląsk jako region o sprecyzowanych granicach pojawił się w roku 1138, kiedy to na mocy testamentu Bolesława Krzywoustego podzielono Polskę na dzielnice. O randze Śląska w ramach ówczesnego państwa polskiego świadczy to, że dzielnica ta przypadła najstarszemu z synów Bolesława Krzywoustego, Władysławowi.

Ówczesny zasięg Śląska od zachodu ograniczała Kwisza i dolny bieg Bobru, od południa grzbiety pasm sudeckich (przy czym Ziemia Kłodzka nie była wówczas częścią Śląska, ale Czech). Wschodnia granica, dzieląca Śląsk od Małopolski, biegła od Beskidu Śląskiego na północ. Z kolei granicę północną wyznaczał w przybliżeniu wododział między dorzeczem Odry i Warty. W granicach Śląska w tym czasie znajdowała się także Ziemia Lubuska – niewielki region położony po obu stronach Odry u jej zbiegu z Wartą. W połowie XIII w. książę legnicki Bolesław Rogatka sprzedał jej część arcybiskupowi magdeburskiemu, a druga część przeszła na rzecz Brandenburgii. Z kolei w 1482 r. w wyniku wojny prowadzonej przez księcia glogowsko-żagańskiego Jana II Szalonego na rzecz Brandenburgii przeszły: Krosno, Sulechów, Bobrowice i Lubsko (Czapliński 2002). Od tego czasu należący nadal do Śląska okręg świebodziński był enklawą otoczoną przez tereny Brandenburgii. Także w 2. poł. XV w., gdy Śląsk w całości stanowił już część Królestwa Czeskiego, na jego wschodnich rubieżach oderwane zostały i przyłączone na powrót do Polski księstwa zatorskie i oświęcimskie, które z czasem stopiły się z Małopolską.

W późniejszych wiekach zewnętrzne granice Śląska ulegały jeszcze dalszym zmianom. Najbardziej stabilne okazały się dwa odcinki, których przebieg do dziś w zasadzie się nie zmienił – granica z Wielkopolską na północ od Baryczy oraz z Czechami w Sudetach Zachodnich (Pysiewicz-Jędrusik 1998).

Podział na Dolny i Górny Śląsk w dawnych wiekach

W 1169 r. synowie pierwszego księcia śląskiego Władysława Wygnańca podzielili między siebie odziedziczone po ojcu księstwo (Bogacz 1999). Linie podziału wyznaczyła tzw. przesieka śląska – pas niezagospodarowanych jeszcze wów-

czas terenów ciągnących się wzdłuż Nysy Kłodzkiej i Stobrawy. W ten sposób w obrębie Śląska pojawiły się dwa księstwa: wrocławskie (które przypadło Bolesławowi Wysokiemu) i opolskie (w którym władzę objął Mieszko Płatonogi). Te dwa księstwa można traktować jako Śląsk Dolny i Górny, należy jednak zaznaczyć, że pojęć tych wówczas jeszcze nie używano. W dokumentach określenie „Górny Śląsk” (Silesia Superior) datuje się dopiero na 1462 rok, w literaturze zaś Dolny i Górny Śląsk pojawiły się jeszcze później, bo w 1571 r. (Snoch 1991). Jednak do powszechnego użycia terminy te nawet i wówczas jeszcze nie weszły. Szybko postępujące rozdrobnienie dzielnicowe spowodowało bowiem, że rychło obie części Śląska zaczęto dzielić na coraz drobniejsze księstwa (ryc. 1) i to właśnie ich nazwami powszechnie posługiwano się aż do XIX w. (Kulak 2001).

Właśnie granice księstw wyznaczyły obowiązujący przez kilkaset lat wewnętrzny podział regionu. Dolnego i Górnego Śląska natomiast nie wyróżniano, ponieważ na poziomie organizacji państwa, wychodzącym ponad feudalny podział, Śląsk traktowano jako całość. Integrującą rolę odgrywała m.in. administracja kościelna (cały Śląsk pozostawał w granicach diecezji wrocławskiej), a także wspólnota przynależności politycznej. Choć bowiem Śląsk kilkakrotnie zmieniał przynależność polityczną, to jednak przez kilkaset lat nie był w istotny sposób dzielony między różne państwa (odrywano od niego tylko stosunkowo niewielkie, peryferyjne położone fragmenty), a linia podziału na Śląsk Dolny i Górny, choć w jakiejś formie zawsze istniała, nigdy nie była granicą między państwami. Tak więc w ciągu XIV w. cały Śląsk przeszedł pod panowanie królów czeskich, zaś w 1526 r. wszystkie księstwa śląskie włączono do austriackiej monarchii Habsburgów. Z kolei w 1742 r., gdy Fryderyk II oderwał prawie cały Śląsk od Austrii, granicę między pruskim Śląskiem a resztą państwa pozostawionymi w rękach Habsburgów na niemal całej długości wytyczono zupełnie od nowa, bez nawiązywania do istniejących wcześniej podziałów terytorialnych. W tej sytuacji jasne jest, że choć przebieg granicy między Dolnym a Górnym Śląskiem kilkakrotnie ulegał zmianom, to jednak do zmian tych nie przywiązywano zbyt wielkiej wagi, bo odbywały się one w ramach wewnętrznych podziałów administracyjnych i nie były związane z przesuwaniem granic politycznych. Jeżeli można mówić o pewnej odrębności Górnego Śląska, to przez kilka wieków przejawiała się ona słabszym rozwojem gospodarczym, rzadszym zaludnieniem i większą lesistością. Z czasem doszły też różnice etniczne (ludność księstw dolnośląskich szybciej ulegała germanizacji, a położone w ich obrębie tereny górskie od początku zasiedlone były przez etnicznych Niemców) i wyznaniowe (mieszkańcy Dolnego Śląska w większości przyjęli protestantyzm, Górnoszlązacy zaś w przytłaczającej większości pozostawali katolikami i tylko w księstwie cieszyńskim dominowało wyznanie ewangelickie).

Podział na księstwa, sięgający genezą średniowiecza, utrzymywał się przez kilka wieków, przy czym z upływem czasu stawał się coraz bardziej skomplikowany. Część księstw nie miała spójnych terytoriów, obejmując także eksklawy nie mające połączenia z głównym obszarem księstwa. Obok księstw powstawały też tzw. państwa stanowe, którymi władali właściciele nie posiadający tytułów książęcych. W XVIII w. na terenie Dolnego Śląska były następujące księstwa: glogowskie, żagańskie, jaworskie, legnickie, wołowskie, oleśnickie, wrocławskie, świdnickie, brzeskie, ziebickie i nyskie. Ponadto enklawę w obrębie księstwa glogowskiego tworzyło państwo Carolath (obecnie Siedlisko), zaś na pograniczu z Wielkopolską istniały państwa stanowe Żmigród, Milicz i Syców. Na Górnym Śląsku znajdowały się księstwa: opolskie, raciborskie, cieszyńskie, opawsko-karniowskie i państwa stanowe Bytom i Pszczyzna przy granicy z Małopolską, Bielsko i Frydek wyłączone z księstwa cieszyńskiego oraz Brun-

Ryc. 1. Śląsk na przełomie XIII/XIV w.

tal wydzielony z księstwa karniowskiego (w powyższym wylczeniu pominięto wiele mniejszych państw stanowych). Dość skomplikowaną sytuację dopełnia fakt, że w obrębie księstwa opawsko-karniowskiego znajdowały się nienależące do Śląska tereny, będące eksklawami Moraw (ryc. 2).

Podział na księstwa i wolne państwa stanowe formalnie obowiązywał do lat 40. XVIII w., kiedy to po I wojnie śląskiej zdecydowana większość ziem śląskich została przyłączona do Prus. W praktyce podziału na księstwa używano jeszcze do początku XIX w. Kiedy bowiem utworzoną w ramach państwa pruskiego prowincję śląską podzielono na departamenty kameralne (wrocławski i głogowski) i powiaty, to przy ich delimitacji zachowywano granice dawnych księstw i państw stanowych. I choć formalnie księstwa przestały wówczas istnieć, to ich nazwy przez długi czas pozostawały jeszcze w użyciu (Atlas historyczny..., 1976). Wraz z aneksją Śląska, do Prus przyłączono także hrabstwo kłodzkie. Ten niewielki region, mimo że w średniowieczu kilkakrotnie znajdował się w rękach śląskich książąt, aż do 1742 r. był traktowany jako integralna część Czech (Semotanová 1998). W państwie pruskim hrabstwo kłodzkie przyłączono do prowincji śląskiej, jednak jego odrębność w stosunku do Śląska silnie podkreślano aż do roku 1945.

W ramach wielowiekowego podziału na księstwa granica między Śląskiem Dolnym i Górnym biegła w przybliżeniu wzdłuż wododziału Nysy Kłodzkiej i Oławy, a na prawym brzegu Odry wzdłuż Stobrawy, pozostawiając po stronie Dolnego Śląska m.in. Grodków i Kluczbork. Zasadnicze zmiany w podziale administracyjnym pruskiego Śląska nastąpiły po wojnach napoleońskich. W trakcie przeprowadzanych w Prusach generalnych reform państwa zmieniono także po-

dział administracyjny. Dopiero w wyniku tej zmiany w dużym stopniu zatartu uległy pozostałości dawnego podziału na księstwa, a nazwy księstw wyszły z użycia. Prowincję śląską podzielono wówczas na trzy rejencje (legnicką, wrocławską i opolską), podnosząc w ten sposób rangę granicy między Śląskiem Dolnym (rejencja wrocławska i legnicka) a Górnym (rejencja opolska). Od prowincji śląskiej odłączono wówczas powiat świebodziński. Z kolei na południowym-zachodzie dołączono cztery powiaty z Łużyc, oderwane na mocy ustaleń kongresu wiedeńskiego od Saksonii. Były to powiaty lubański, zgorzelecki, rozborski i wojrowicki. Tereny te traktowano podobnie jak hrabstwo kłodzkie – choć administracyjnie włączone do prowincji śląskiej, utrzymywały swą odrębność kulturową jako fragment Górnych Łużyc. W ramach omawianej reformy do rejencji opolskiej włączono powiaty nyski, grodkowski i kluczborski. Tym samym granica między Dolnym a Górnym Śląskiem przesunęła się na zachód. Wprowadzony wówczas podział administracyjny przetrwał ponad sto lat (ryc. 3–4).

W ślad za podziałem prowincji śląskiej na trzy rejencje pojawiły się określenia „Śląsk Dolny” (rejencja legnicka), „Śląsk Środkowy” (rejencja wrocławska) i „Śląsk Górny” (rejencja opolska). Z tych trzech nazw do powszechnego użytku weszła właściwie tylko ta ostatnia. Terminy Śląsk Dolny i Środkowy raczej nie były używane, choć spotyka się je niekiedy w literaturze – np. w fundamentalnej monografii Śląska, opracowanej przez J. Partscha (1896, 1911). Dla określenia terenów całej prowincji (prócz hrabstwa kłodzkiego i wspomnianych czterech powiatów łuzickich) używano nazwy Śląsk (*Schlesien*), jedynie w odniesieniu do rejencji opolskiej dodając przymiotnik „górny” (*Oberschlesien*). Nie zmie-

Ryc. 2. Śląsk w I połowie XVIII w.

niło tego stanu rzeczy funkcjonowanie w obrębie Niemiec w latach 1919–1938 i 1941–1945 dwóch równorzędnych prowincji – dolnośląskiej i górnośląskiej.

Takie rozumienie pojęcia „Śląsk”, jako nazwy całego regionu, ugruntowało się w społeczeństwie niemieckim. Od XIX w. nieco inaczej zaczęło postrzegać Śląsk społeczeństwo polskie. Ponieważ przez kilkaset lat region ten pozostawał poza granicami Rzeczypospolitej, jeszcze w początkach epoki porzoborowej większość Polaków nie traktowała go jako części ziem polskich, nie mając nawet świadomości, że zamieszkuje tu znaczna liczba ludności mówiącej po polsku. Większe zainteresowanie Śląskiem w polskim społeczeństwie pojawiło się dopiero w trakcie Wiosny Ludów, gdy Polacy mieszkający na Śląsku głośno zaczęli bronić swojej tożsamości narodowej i kulturowej (Czapliński 2002). Ponieważ jednak zwarte tereny zamieszkałe przez Ślązaków używających języka polskiego znajdowały się głównie w rejencji opolskiej, to zainteresowanie Polaków z ziem porzoborowych wzbudzał przede wszystkim Górny Śląsk.

Po odrodzeniu państwa polskiego w 1918 r. w jego granicach znalazły się trzy fragmenty Śląska. Do Polski przyłączono część powiatu sycowskiego (okolice Bralina i Przygodzic), które od tej pory traktowane są jako fragment Wielkopolski. Z dawnego księstwa cieszyńskiego przyłączono tereny położone na wschód od Olzy, a sam Cieszyn podzielono między Polskę i Czechosłowację. Po plebiscycie i III Powstaniu Śląskim przyznano Polsce wschodnie rubieże dawnego Śląska pruskiego. Z tych dwóch ostatnich fragmentów w 1922 r. utworzono w ramach II Rzeczypospolitej województwo śląskie. Na siedzibę jego władz obrano Katowice, ponieważ zarówno Opole, będące historyczną stolicą Górnego Śląska, jak

i Bytom, pełniący w tym czasie rolę centrum dla okręgu przemysłowego, pozostały w granicach Niemiec.

Termin „województwo śląskie” w okresie międzywojennym miał swoje uzasadnienie, ponieważ w jego skład weszły praktycznie wszystkie ziemie śląskie znajdujące się ówczesnie w granicach Polski. Tym niemniej rozumienie terminu „Śląsk” wśród Polaków i Niemców zaczęło się jakby rozchodzić. Niemcom słowo *Schlesien* kojarzyło się (i do dziś się kojarzy) z całym regionem i Wrocławiem jako jego głównym miastem, natomiast polskie społeczeństwo nazwę Śląsk zaczęło utożsamiać przede wszystkim z rejonem Katowic.

Podziały Śląska w powojennym półwieczu

Rok 1945 przyniósł dramatyczny zwrot w historii Śląska. Ustalony w Jaltie i Poczdamie nowy kształt podziału politycznego Europy Środkowej spowodował na Śląsku (nie tylko zresztą tutaj) swoistą rewolucję, największą w historii regionu. Przyłączenie niemal całego Śląska do Polski, oprócz zmiany przynależności politycznej i powiązań gospodarczych (co już się w przeszłości zdarzało), w dawnej rejencji wrocławskiej i legnickiej przyniosło także niemal całkowitą wymianę ludności (co wcześniej nie miało precedensu), w wyniku której zupełnie na nowo ukształtowały się stosunki społeczne, etniczne i wyznaniowe.

W podziale administracyjnym przyłączonych do Polski ziem śląskich początkowo w zasadzie powielono układ sprzed

Ryc. 3. Śląsk na początku XX w.

Ryc. 4. Prowincja Śląska w 1937 r.

Ryc. 5. Dolny Śląsk w 1950 r.

wojny. Tereny dawnej rejencji opolskiej w 1946 r. przyłączono do odtworzonego województwa śląskiego, pozostawiając jego stolicę w Katowicach (w obrębie tego województwa znalazło się także Zagłębie Dąbrowskie, dlatego – niezależnie od oficjalnej nazwy – często mówiono o województwie „śląsko-dąbrowskim”). Z dawnej rejencji wrocławskiej i przyłączonej do Polski większości rejencji legnickiej utworzono województwo wrocławskie. W jego granicach znalazł się także dolnośląski powiat żarski (przed rokiem 1945 wchodzący w skład prowincji brandenburskiej), natomiast powiat zielonogórski, zawsze dotąd traktowany jako część Śląska, włączono w skład województwa poznańskiego (ryc. 5). Taki podział i takie nazewnictwo ugruntowało rozdział między rozumieniem terminu „Śląsk” przez Niemców i Polaków. O ile ci pierwsi pod słowem *Schlesien* rozumieli (i nadal rozumieją) cały region nadodrzański, a pewną odrębność terenów położonych na wschód od Nysy Kłodzkiej i Stobrawy podkreślają mówiąc o nich *Oberschlesien*, to w świadomości wielu Polaków pojęcie „Śląsk” stało się synonimem Górnego Śląska. Resztę regionu zaczęto nazywać Dolnym Śląskiem.

Tak więc termin „Dolny Śląsk” jako określenie terenów położonych w dorzeczu środkowej Odry w powszechnym użyciu znalazł się dopiero po roku 1945 i utożsamiany był wówczas z obszarem ówczesnego województwa wrocławskiego (tak postrzegali go np. autorzy monografii *Oblicze Ziemi Odzyskanych...*, 1948). Nie był to jednak koniec zmian. W 1950 roku powiaty głogowski, szprotawski, żagański, kożuchowski i żarski przeniesiono do nowoutworzonego województwa zielonogórskiego. Jednocześnie utworzono województwo opolskie, wcielając do niego powiaty brzeski i namysłowski (ryc. 6). Zmiany te w istotny sposób zawęziły obszar kojarzony jako Dolny Śląsk, z Wrocławiem jako centralnym ośrodkiem. Pojawienie się województwa opolskiego spowodowało, że szybko zaczął się upowszechniać termin „Śląsk Opolski”, który w swym pierwotnym znaczeniu (wprowadzonym w latach międzywojennych przez Eugeniusza Romera) odnosił się do tej części Górnego Śląska, która po roku 1922 pozostała w granicach Niemiec (Snoch 1991).

Dalsze osłabienie więzi regionalnych na Śląsku (podobnie zresztą jak w całej Polsce) wywołała kolejna reforma ad-

ministracyjna w 1975 r. Jej autorzy arbitralnie podzielili kraj na 49 województw, często przy tym ignorując historyczne ukształtowane powiązania regionalne. Istniejące od 1950 r. województwo wrocławskie podzielono wówczas na cztery małe województwa, zaś obszary powiatów górskiego i sy-cowskiego znalazły się w województwach obejmujących zasadniczo tereny Wielkopolski. Jednocześnie, aby w jednym województwie scalić rozwijające się od lat 60. zagłębie miedziowe, do województwa legnickiego włączono powiat głogowski i gminę Przemków, które w poprzednim podziale należały do województwa zielonogórskiego (ryc. 6).

Ostatnie zmiany w podziale administracyjnym, dokonane w 1999 roku, przyniosły ponowne scalenie dawnego województwa wrocławskiego (tym razem wraz z Głogowem), któremu nadano nazwę „dolnośląskie” (ryc. 7). Przy tej reformie popełniono jednak fatalny błąd, nawiązując w nazwach województw do krain historycznych, nawet wtedy, gdy nie uzasadniał tego ich rzeczywisty zasięg. I tak województwo ze stolicą w Katowicach nazwano „śląskim”, choć ziemie śląskie stanowią zaledwie połowę jego powierzchni, zaś druga połowa to tereny historycznej Małopolski (Żywiecczyzna, Jaworzno, Zagłębie Dąbrowskie, okolice Zawiercia i Częstochowy). Z kolei odtworzonemu mniej więcej w dawnym kształcie województwu zielonogórskiemu nadano nazwę „lubuskie”, mimo że w większości składa się ono z ziem śląskich, dolnośląskich i wielkopolskich, zaś historyczna Ziemia Lubuska w rzeczywistości leży dziś głównie w Niemczech (po polskiej stronie znajduje się jedynie jej fragment w rejonie Ślubic, Kostrzyna i Sulęcina). W ten sposób niejako urzędowo dano przyzwolenie na używanie terminu „Śląsk” w odniesieniu do li tylko wschodnich rubieży tej wielkiej krainy (lub nawet terenów doń nie należących), zaś takie miasta jak: Żagań, Jelenia Góra czy Szprotawa, które w swej historii przez kilkadziesiąt lat nieprzerwanie zaliczano do Śląska, zaczyna się traktować jako „lubuskie”, co z historycznego punktu widzenia jest całkowitym nieporozumieniem.

Jak w świetle powyższych faktów określić dzisiaj granice Dolnego Śląska? Czy Brzeg i Żagań należą do niego czy też nie? Czy Ziemię Kłodzką powinno się dziś uważać za fragment Dolnego Śląska, czy też – wzorem tradycji przedwojen-

Ryc. 6. Dolny Śląsk w 1975 r.

Ryc. 7. Dolny Śląsk w 1999 r.

nej – traktować ją jako samodzielny mikroregion historyczny, swoisty pomost między Śląskiem a Czechami? Czy można dziś jeszcze mówić o odrębności terenów między Kwisą a Nysą Łużycką, które historycznie należą do Łużyc, ale po wojnie osiedlono na nich ludność nie mającą z łużyckimi tra-

dycjami nic wspólnego, a wszelkie powiązania obecnie łączą te tereny z Dolnym Śląskiem?

Jednoznacznej odpowiedzi udzielić nie sposób. Granice krain historycznych ulegają zmianom, jednak jest to proces powolny. Wydaje się, że pojęcie Dolnego Śląska, które

w gruncie rzeczy do powszechnego użycia weszło dopiero po II wojnie światowej, ewoluując. Z jakimi konkretnie terenami Dolny Śląsk będzie utożsamiany, zależy głównie od regionalnej świadomości mieszkańców. A ta świadomość jest w tej chwili wielką niewiadomą, bowiem przez pół wieku regionalizm był w Polsce źle widziany (a i dzisiaj niejednokrotnie patrzy się na niego z nieufnością, zwłaszcza w odniesieniu do ziem zachodnich).

W tym miejscu trzeba zauważyć, że w przypadku Dolnego Śląska kwestie odrębności regionalnej dodatkowo się skomplikowały w wyniku całkowitej wymiany ludności po II wojnie światowej. Powojenni osadnicy trafili na tereny zupełnie sobie obce, z którymi się nie utożsamiali. Historia tych ziem przez kilkadziesiąt lat przedstawiana im była wybiórczo i niejednokrotnie tendencyjnie (Dymarski, Grajewski, Kęsik 1999). Propaganda w czasach komunistycznych, dla osiągnięcia politycznych celów, przedstawiała bowiem Dolny Śląsk

jako region „odwiecznie i zawsze polski”, eksponując jedynie polskie wątki w jego historii. Spowodowało to, że w świadomości historycznej co najmniej dwóch pokoleń Dolnoślązaków pojawiła się wielka „czarna dziura” między czasami piastowskimi a rokiem 1945. W tych warunkach nawiązywanie do dawnych lokalnych tradycji i budowanie na nich tożsamości regionalnej było praktycznie niemożliwe. Czy regionalną tożsamość współczesnych Dolnoślązaków można dziś jeszcze zbudować przez odtwarzanie tradycji sprzed wojny, które jednak były udziałem zupełnie innej ludności, trudno w tej chwili wyrokować. Może się jednak okazać, że zasięg Dolnego Śląska, wyznaczany przez tożsamość jego mieszkańców, będzie ewoluował w kierunku dostosowania się do współczesnego podziału administracyjnego, tradycje historyczne zaś nie będą odgrywały większej roli.

Literatura

- ATLAS HISTORYCZNY Polski. Śląsk w końcu XVIII wieku, pod red. J. Janczaka i T. Ładogórskiego, t. 1, Inst. Historii PAN, Wrocław 1976.
- BOGACZ T. 1999: Historyczne podziały Dolnego Śląska. Dolny Śląsk 6/99. DTSK, Wrocław, s. 5–15.
- CZAPLIŃSKI M. (red.) 2002: Historia Śląska. Wyd. Uniw. Wrocław, Wrocław 2002.
- DYMARSKI M., GRAJEWSKI G., KĘSIK J. 1999: Dolny Śląsk jako region. Dolny Śląsk 6/99. DTSK, Wrocław, s. 16–31.
- KOCISZEWSKI A. 1994: Rola regionalizmu w podtrzymywaniu odrębności regionów kulturowych W: Regiony kulturowe a nowa regionalizacja kraju. Rada Krajowa Regionalnych Towarzystw Kultury, Ciechanów.
- KULAK T. 2001: Nazwa i obszar Dolnego Śląska na przestrzeni wieków. Dolnośląskie ścieżki 1(1). DODN, Wrocław, s. 59–61.
- OBLICZE ZIEM Odzyskanych. Dolny Śląsk, t. 1: Przyroda i Gospodarka. Książnica-Atlas, Wrocław-Warszawa 1948.
- PARTSCH J. 1896, 1911: Schlesien, Eine Landeskunde für das deutsche Volk. Hirt, Breslau.
- PISKOZUB A. 1987: Dziedzictwo polskiej przestrzeni. Geograficzno-historyczne podstawy struktur przestrzennych ziem polskich. Ossolineum, Wrocław.
- PYSIEWICZ-JĘDRUSIK R. 1998: Zmiany granic Śląska w czasie i przestrzeni. W: Granice Śląska. Wyd. „Rzeka”, Wrocław.
- SEMOTANOVÁ E. 1998: Historická geografie českých zemí. Práce Historického ústavu AVČR. Opera Instituti Historici Pragae, Ř. A, s. 16.
- SNOCH B. 1991: Ilustrowany słownik dziejów Śląska. Wyd. „Śląsk”, Katowice.

Jacek Potocki

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu